

Catholikus vallásu atyáink fiai közül hét tanító és pap jelent meg”.⁸³ Az Életképekből viszont arról értesülünk, hogy „nagyaink közül egy sem alázta meg magát”, tehát a hivatalos emberek nem tolongtak, hogy ilyen „felsőbb helyen félreértett, ártatlan” helyen mutatkozhasanak. A műsor természetesen nem volt „forradalmi tett”, de azért bevezetőül a Himnusz énekelték, felolvastak egy merész gondolatokat tartalmazó értekezést „Csak az igazság avatottja lehet valódiilag szabad” címmel, s ha el is hangzott egy költemény „A félszázados magyar nádor halálára”, a szerző, Pákh Károly, Albert öccse, mégiscsak itt szívta magába a szellemet, amely egy év múlva önkéntesként a szabadságharc katonái közé állította, emiatt aztán egy évet olműtzi várfoagságban töltött. Elhangzott ugyanakkor nagy költőink versei közül Garay Kont-ja, ez a zsarnokság ellen szónokló közkedvelt ballada, elhangzott Eötvös Bücsúja és Vörösmarty Szózata is. „Petőfynek (sic) gyönyörű »Csárda romjait«- írja az Életképek — velünk egy derék német fiú, Zundell Károly örvendetes sikerrel ismerteté meg.”⁸⁴.

„Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe,
És, szabadság, te vagy lelkem istensége!”

szavalta a „derék német fiú”, és mindezt végighallgatta, tapssal jutalmazta a szépszámú, összetételében nyelvi és felekezeti korlátokat is áttörő, lelkes közönség, amelybe „nagyaink” nem keveredtek ugyan, de amelyet ezen az örömnünepen Kossuth, Wesselényi, Vörösmarty és Petőfi szelleme érintett meg és lelkesített.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ KÉT ISMERETLEN CIKKE CSÁTH GÉZÁRÓL

Kosztolányi Dezsőnek mindössze egy cikkét, emlékező tanulmányát ismertük Csáth Gézáról; ez a nekrológ a *Nyugat* 1919 decemberi számában jelent meg. Ismeretes, hogy Kosztolányi mennyire szerette és milyen sokra becsülte unokabátyját; nemcsak az említett tanulmány tanúskodik erről (amely egyébként az Illyés Gyula-szerkesztette *Kortársak* című gyűjteményben is megjelent), valamint Kosztolányi Dezsőné szép könyve férjéről, hanem a költő versei is; a *Csáth Gézának*, a „Cs. G.”-nek ajánlott *Írás régi könyvben* (1921) mellett más költeményekben is felbukkan Csáth Géza alakja, vagy legalábbis utal rá a költő. A *bűs jérfi panasza*inak (1924) *Ó szép magyar fejek . . .* kezdetű versében is visszatér hozzá:

*Ó szép magyar fejek, ti drága-régik,
költők, az írás büszke bajnoki,
ifjan virágzók és ifjan lehullók,
Ady, Csáth Géza, édes Cholnoky . . .*

„Ifjan virágzók és ifjan lehullók . . .” — hármukról írta Kosztolányi, s talán egyikükre sem illik jobban, mint éppen Csáth Gézára, akit iszonyatos és tragikus betegsége végül is gyilkosságba és öngyilkosságba kergetett.

A háború alatt sokat levelezett Kosztolányival; pszichikai bomlásának folyamatáról tanúskodó, morfiomot kérő levelei és naplója a Kosztolányi-hagyatékban található. Aki majd összegyűjti Csáth Géza novelláit és szindarabjait s vállalkozik arra a feladatra, hogy élet-rajzát is megírja, annak számolnia kell ezzel az anyaggal. Kosztolányi — egyébként Csáth Géza erre fel is kérte egyik levelében — azt tervezte, hogy Csáth életének bizonyos mozzanatait felhasználva megírja barátjának és rokonának sorsát; a *Mostoha* szindarab-vázlata, néhány jelenete, s egy regény két-három elkészült fejezete és össze nem függő részlete maradt csak fenn. Ezeknek feldolgozása és publikálása is aktuális feladat immár. Mint ahogyan érdemes volna Csáth Géza zenekritikai írásait kötetbe gyűjteni; hiszen nemcsak a világ zeneköltészetének legújabb irányzatait ismerte fel és értékelte — az első között — Magyarországon, de egyben Bartók és Kodály első magyar hívei közé tartozott.

Csáth Géza hagyatékában egy lapkivágást találtunk *A Hét* 1908. május 17-i számából; a kivágott cikk *A varázsló kertje* című novelláskötetről szól, s margójára bizonyára maga Csáth írta fel a szerző nevét: *Kosztolányi*. A cikk ugyanis névtelenül jelent meg. Így hát szinte biztosnak vehető, hogy a kritikát Kosztolányi írta; a bírálat hangja, stílusa, néhány megállapítása, amely Kosztolányi későbbi írásaiban is visszatér, ugyancsak alátámasztja ezt a feltételezést. Ime, a bírálat:

⁸⁴ Életképek 1847. május 22-én, 21. szám.

A VARÁZSLÓ KERTJE

Csáth Géza novelláskönyve

Viharos reggeleken születnek ily erős könyvek. Csáth Géza kötete fiatal könyv. Nemcsak azért, mert első — és írójuk merész kézzel markol bele a harmatos hangulatokba, hanem mert a fiataltságról szól, az író fiataltságáról, aki — mondjuk ki mindjárt — mindig többre becsüli a testtelen lírát a testes elbeszélésnél. A fiatalság: igen, ez a szó zene. Csáth Géza is körülbelül zenét ír róla, vidám, könnyű, andalgó elégiát. Lassanként elmarad mögöttünk minden, emlékeinkre óriás árnyak tűznek fantasztikus gyászbookrétát, és a gyerekkor, a család oly ködössé, fájóvá és érthetlenné válik, hogy csak visszaálmódni tudjuk néha, s csak egy misztikus szertartást látunk bennök. Ezt olvasom ki Csáth Géza könyvéből. Halott anyánk, aki egykor fiatal volt, és álomban, kék levegőben, gyöngvirágkoszorúsan mosolyog reánk, a szombat este kenetes és zsolozsmás hangulata, a varázsló titokzatosan elmélyített alakja, mind erről a fiataltságról beszél, amely az évek mérföldtávolságán ködlik felénk. Egykor valóság, ma azonban mese. Mese és költészet. Finom idegekhez szóló, majdnem ideg-beteg történet. Az eredeti mesehangulatok között néha ott bujkál az orosz realizmus hatása is, a visszaemlékezések titokzatos lírájává finomított és idillé lágyított szépségei mellett akadnak csinált — jól csinált — Andrejev Leonid-hangulatok és egypár rózsaszínű erotikus merész kiruccanás is. Az igazi elbeszélés csak itt-ott hömpölyög széles folyamatossággal, a történeteken rendesen a zene uralkodik. Az emberek mindig felemásak; árnyból és húsból vannak gyúrva. Vagy a fejük, vagy a szívök, vagy a lábuk köd: ködemberek. Ezeket a ködembereket az író azonban öntudatosan halvány lírai messzeségekbe mossa el. Egy álmódó, aki behúnyt szemmel nézi az életet. De látja.

Kosztolányi említett nekrológiájában megjegyzi, hogy kritikát írt a *Schmidt mézeskalácsos*-ról Csáth Géza utolsó novelláskönyvéről. Téved abban, hogy ez lett volna Csáth utolsó kötete; a *Schmidt mézeskalácsos* 1912-ben jelent meg, a *Muzsikusok* pedig 1913-ban, az előbbi a *Modern Könyvtár*, az utóbbi pedig a *Tevan Könyvtár* kiadásában. A *Schmidt mézeskalácsos*ról írt állítólagos bírálatot nem lertük; Gulyás Pál bibliográfiája (*Magyar Írók Életrajza*) nem tud róla, s azokban a lapokban, folyóiratokban sem találjuk, amelyekbe ekkoriban Kosztolányi dolgozott. Valószínűnek látszik, hogy Kosztolányi kétszeresen tévedett, rosszul emlékezett vissza a maga cikkére. A *Hét* 1913. augusztus 31-i számában ugyanis névtelen bírálat jelent meg Csáth Géza *Muzsikusok* című kötetéről; ennek megállapításaira hivatkozik is Kosztolányi az említett nekrológban. Majdnem biztosnak vehető tehát, hogy Kosztolányi erre a kötetre — Csáth utolsó novelláskönyvére — gondolt, s erre a kritikájára, de úgy emlékezett, hogy azt a *Schmidt mézeskalácsos*ról írta volt. A bírálat jellegzetes stílusa, gondolatmenete ezúttal is erősen „kosztolányis”,

Ime, a kritika:

MUZSIKUSOK

Csáth Géza novellái

1

Csáth Géza első elbeszéléseit úgy írta, mint egy alvajáró, félig öntudatlanul. *A varázsló kertje*, a *Délutáni álom* egzotikus szigetek új irodalmunkban, amelyeken ritka rózsák, nympheák és titokzatos bogycák nőnek, fölöttük pedig a nap ég, a délután álmos, sárga napja. Ez az író intim mesemondó. A magyar vidék misztikumát hozza. Ott, ahol minden realitás, semmi realitást se vesz észre, egy gyermekszoba ablakán át ködfoltokat, árnyakat, dekoratív vonalakat lát és a valóságot beteg ábrákká stilizálja. Két könyvet írt eddig. Mind a kettő meséskönyv.

2

A fiatalság sohase tud mosolyogni. Komor arc, sötét szemek, ökölbeszorított kezek: így kell elképzelni minden fiatalembert. Csak örülni és nevetni tudnak, mosolyogni még nem. Kissé túlbecsülik az életet. A rosszat rosszabbnak hiszik, a jót jobbnak, az életet színesebbnek, tágabbnak, mint amilyen. Nincsenek tapasztalataik, de nem is csalódtak még. Tájékoztatókat látnak. Nem tudják azonban megkülönböztetni a barackfát a körtefától, a charmeurt a jó embertől, a betörőt a lakatossegédétől. A húszéves szájak keményre feszült szögletében tragikus árnyék ül.

Később, évek múltán, a líra kárpótlásával aztán megismernek egyet-mást. Azok a tárgyak, amelyek valaha szimbólumok, azok az emberek, akik mesealakok voltak, megjelennek előttük a magok mivoltában és tudomást szereztek a tárgyak piaci értékéről, az embereket szemtől-szembe látják, beszélgetnek velük, kritizálják őket. Az összehasonlítás kifejleszti bennük a kritikát. A kritika meghozza a humort. Így érthetjük meg, hogy az új könyv, mely előttünk hever, a régi íróról alig mond valamit, hiába keressük a lírát más formát öltött, átalakult : humorra és mosolyra.

3

Csáth Géza megtette az utat az első fiatalságtól a második fiatalságig : az intuíciónál az analízisig. A mai lélektan már sokszor és alaposan rámutatott arra, hogy az igazi intuíció és az igazi analízis közt nincs különbség (az intuíció csak egy tökéletesebb, gyorsabb, szerveesebben összefüggő analízis) s az, aki analízis nélkül dolgozik, nem misztikus, csak misztifikátor. Az író itt azokat az érzéseket, amelyeket eddig csak érzett, az öntudatába emelte. A varázsló most egy kőműveslegény, a bagdadi hercegkisasszony egy hervadó, de kívánatos hölgy (*Iren mama*), akit egész testi mivoltában látunk, a délutáni panoptikum világossága helyett teljes napfényben. Azelőtt az író volt bábja az alakjainak. Most ő a bábszínház igazgatója. Sujet-i, amelyek régebben vágyat és végtelenséget kötöttek össze, igénytelenek, aprók, az emberei szürkék, de mennyi szeretettel kezeli és főképp hogy ismeri őket. Egy vidéki részeges muzsikuskolóniát ír le (*Muzsikusok*). Az 1890 félkultúr magyar vidékről fest képet : egy szerencsés órában sietve papírra vetett regényvázlat. A régi alvajáró pedig így ír : „Ittak *elsősorban* a szegény, nyomorult sorsok miatt, *másodsor* a tehetséghiány érzése miatt, *harmadsor* az óraadás izgalmainak és fáradtságának ellensúlyozására, *negyedszer* az elégedetlenség és kellemetlen érzések miatt, amiket a saját zenéjük hallgatása keltett fel.” A többi elbeszélései? Egy parasztemenecskét leszúrja a hatalmas férje, a kőműves (*Rozsi*). Egy budapesti lányportré, Rippl-Rónai modorban (*Erna*). Gimnazistaemlékek és friss impressziók, csupa szigorúan lemért megfigyelés. Az író az alakjai pulzusát olvassa, órával a kezében. Csáth Géza orvos. Pszichiáter, aki tudja, hogy a lelki életünkben nincsenek csodák és véletlenek, a lelkünk történései éppen olyan végzetesek, mint a szívünk, a vesénk, a májunkt működése és a haragunk, az ambíciónk idegreakcióját szabályos görbékben lehet levetíteni a fehér lepedőre.

Csáth Géza ezeket a görbékét rajzolta le új könyvében.

4

Lírája bölcsességében, az egyensúlyozottságában, a mosolyában van. A kis gondok, a kis emberek, a kis epizódok észrevevésében, amelyeket csak nagyítóüvegen lehet látni, a humor és a szeretet lupá-ján. Peter Altenberg ír valahol a vidék mélységes mítoszáról. („Ma megint szilvásgombócot ettünk, de a gombóc nem volt olyan jó, mint nyolc évvel ezelőtt.”) A mindennapi események a vidéki ember számára a mítoszt pótolják. (Az ebéd : szertartás ; a séta : társadalmi funkció ; a szilvásgombóc : már szimbóluma.) Csáth Géza benne élt ebben a mítoszban. Most kiemelkedett belőle a krónikása lett, a főlényes kritikusa és okos szemlélője. Szatíráját mosollyal expiálja. Sajnáljuk a régi lírát? Kalászatokat, napfényt, mosolyt kaptunk helyette.

E két bírálat szerzőjének tisztázása talán hozzájárul a teljes Csáth-portré kialakításához, s egyben Kosztolányi két ismeretlen írására vet fényt. Nem érdektelen Kosztolányi Csáth-képének alakulása szempontjából sem, s adalék lehet a nem-jegyzett Kosztolányi-cikkek felismeréséhez és összegyűjtéséhez.

(Közli : *Réz Pál*)